

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ПАРАМЕТРИ ПОВІСТІ В. ПОЛОЖІЯ «ЖИВ-БУВ ІВАН»

Анотація. У статті розглядається повість українського прозаїка Віктора Положія «Жив-був Іван» у ракурсі висвітлення її жанрово-стильової характеристики, визначення жанроутворюючих ознак. Акцентується локальний тип сюжету повісті, однолінійність його розвитку, зосередженість на одному художньому конфлікті, відкритий характер фіналу, своєрідність характеротворення, особливості вираження авторської позиції, просторово-часова організація. Зроблена спроба зіставлення текстів твору – журнального варіанту 1979 року і пізніших, відредагованих письменником.

Ключові слова: жанр, стиль, повість, локальний тип сюжету, однолінійний сюжет, характер, фінал, авторська позиція, просторово-часова організація.

Аннотация. В статье рассматривается повесть украинского прозаика Виктора Положия «Жил-был Иван» в аспекте исследования ее жанрово-стилевого своеобразия, определения жанрообразующих признаков. Акцентируется локальный тип сюжета повести, однолинейность его развития, сосредоточенность на одном художественном конфликте, открытый характер финала, специфика создания характеров, особенности выражения авторской позиции, пространственно-временная организация. Сделана попытка сопоставления текстов произведения – журнального варианта 1979 года и более поздних, отредактированных писателем.

Ключевые слова: жанр, стиль, повесть, локальный тип сюжета, однолинейный сюжет, характер, финал, авторская позиция, пространственно-временная организация.

Summary. The article deals with the story of Ukrainian prose writer by Victor Polozhij «There was Ivan» in aspect of research of its genre and stylistic originality, signs that genre is making. The local type of a plot is accented to move, one-linearity of its development, concentration on one art conflict, open character of the ending, specificity of creation of characters, features of expression of an author's position, the space and time organisation. Attempt of comparison of texts work – journal version of 1979 and later, edited by the writer is made.

Keywords: a genre, style, the story, local type of story, single story, character, the ending, an author's position, the space and time organisation.

Українська література кінця 1970-х – початку 80-х років ХХ століття – література соціалістичного канону, як її тепер називають, народжена і виплекана епохою тоталітаризму, за справедливим твердженням В. Дончика, дала «цілу низку не заідеологізованих (чи майже не заідеологізованих) взірців, у яких проблеми творення, духовності, цілющої для людини ролі краси виступають художньо повноцінно й повнокровно» [2, с. 24]. Глибоке, справді професійне вивчення цих «взірців» не дасть можливості тому цілеспрямованому витісненню «українства й усього українського, насамперед мови, культури, традицій з нашого цілком законного й рідного простору, обмеження нашого діалогу з читачем» [2, с. 32], яке сьогодні стало справжнім лихом для нашої духовності.

Серед письменників, імена яких тоді, на початку 80-х років минулого століття, були «на слуху» в читачів і критиків, про яких голосно заговорили як про самодостатні таланти, котрі були відзначені престижними літературними преміями, присутність яких узагалі в «українській літературі ХХ століття була помітною і прикметною» [1, с. 113] і які на сьогодні знаходяться не на маргінесі дослідницької уваги й призабуті читачами, – ім'я Віктора Положія, самобутнього прозаїка, який писав «глибоко, чесно й суворо» [8, с. 6]. Творчий доробок письменника «по камінчику» (В. Шкляр) збирають його близькі, друзі, однодумці. Збирають для того, щоб за модою (а мода, як відомо, проходить) на

творіння нової глобальної культури, за модерністським зневаженням не втратити надбань тієї справжньої літератури, якою є написане Віктором Положієм – його роман «Попіл на рани», повісті «Жив-був Іван», «Відпустка з відвідинами близьких», «Розшарування», «М'яч», низка новел, кіносценаріїв «Вітер у дверях», «Старики і бій не йдуть», п'єса «Совки розлучаються», досі неопубліковані поезії. Ці твори письменника є переконливим підтвердженням думки А. Ткаченка про те, що «попри історичну плинність уявлень про художність і її критерії, згармонізована формозмістова єдність лишаються однією з найтривкіших підвалин, що вирізняють мистецькі здобутки на тлі минулих фактів літературного процесу» [7, с. 435].

В. Положія дебютував у 1979 році в журналі «Вітчизна» (№ 2) повістю «Жив-був Іван». Після опублікованого тексту відразу було подано критичний матеріал «Твір молодого автора розглядає Микола Жулинський». Тоді, у далекому 1979-ому солідний літературознавець М. Жулинський був першим, хто скрупульозно проштудіював повість Віктора Положія, назвавши її «значним успіхом молодого прозаїка в художньому осмисленні історично відповідальних, глибинних еднань нашої сучасності з нашим героїчним і трагічним минулим» [4, с. 51].

Повість «Жив-був Іван» тоді, у 80-ті, стала помітним явищем в українській літературі. Її назива-

ли талановитою, яскравою, після виходу в журналі вона була опублікована в колективному збірнику «Співзвучність», увійшла до книги повістей «Маленькі подорожі» (1983) і тоді ж була перевидана в серії «Романи і повісті».

У застійні роки, атмосферу яких справедливо характеризують як задушливу, називають цей період стагнацією, окупацією тощо, усе ж такі літературний процес не завмирав і такі непересічні речі, як повість В. Положія, активно йшли до читача. Після горбачовської перебудови 1985 року твори письменника не друкувалися, і лише в 2009 році до 60-річчя В. Положія (помер він у 2004-му) була видана книга його творів (редактор Т. Шаповаленко, упорядник Є. Положій, старший син письменника) під назвою «Останнього рядка початок», куди ввійшли як найбільш значущі твори автора, так і те, що раніше не публікувалося, а мало на це право – роман «Попіл на рани», повість «Жив-був Іван», «велике» оповідання «Щось негаразд», мемуари болільника «М'яч», замальовки «Обійстя Котича і світ довкола», «коротенькі зарисовки з життя» «Запрошую до співтворчості», начерки роману-епопеї «Маршал Жуков», есеї «Сила мистецтва», окремі поезії, що відкривають ще одну грань Положієвого таланту.

Таким чином повість «Жив-був Іван» знову прийшла до читача. Про неї свого часу, з легкої руки М. Жулинського, писали багато. Повість, як і інші твори письменника, вирізнялася «суворою чоловічою інтонацією, мовби зумисне протиставленою нашій надто ліричній і надмірно кучерявій прозі» [8, с. 6]. І все ж ставлення до повісті не було однозначним і тоді, на початку 80-х (про це говорить у «Передмові» до книги «Останнього рядка початок» Василь Шкляр), і сьогодні («...з позицій сьогоднішніх, – зауважує В. Баранов, – можна було б закинути молодому тоді авторові наївний просистемний романтизм у зображенні надто складних подій і проблем повоєнної волинської дійсності. Втім, тим романтизмом був «освячений» практично весь тогочасний літпроцес в Україні...» [1, с. 114]). З дебютної появи повісті у «Вітчизні» минуло більше 30-ти років, «багато з чим написаним, – говорить Є. Положій, – роблячи знижку на час, можна не погодитися, але з погляду літератури – проза ясна і дуже сильна» [9].

Сучасні дослідники історії української літератури нерідко у своїх студіях оминають питання розвитку літературного процесу застійної епохи і її персоналій. Ми поділяємо слушну думку В. Дончика про необхідність «концептуально розрізненного, диференційованого підходу до вивчення творів, явищ, тенденцій «радянського періоду» ніяк не задля виправдання і так само не для суцільного осуду всіх кривд і правд, бід і вад тодішнього літературного процесу» [3, с. 41].

У своїй статті ми спробуємо привернути увагу тих, хто займається вивченням історії нашої літератури, до світлого таланту Віктора Положія, зупинивши увагу на його «першій ластівці» – повісті

«Жив-був Іван», розглянувши її в ракурсі жанрово-стильової своєрідності.

Повість стала тим чутливим інструментом, який активніше, ніж інші жанри, відгукується на непрості життєві проблеми, прагне внести свої доповнення, корективи до розкриття тієї чи іншої теми, художньо осмислює гостро актуальні питання сучасності. Постійно розвиваючись, повість усе ж таки залишається вірною традиціям, що виражається в її глибинному пафосі, правдивості життєвого матеріалу, значущості зображуваних характерів.

У наукових розвідках Ю. Безхутрого, А. Гурбанської, В. Дончика, М. Жулинського, М. Льницького, В. Панченка, Г. Сивоконя та ін. осмислюються різні аспекти вивчення жанру повісті: динаміка жанру, власне жанротвірні ознаки, взаємозв'язок з іншими жанрами, просторово-часова організація, наративні моделі, художні конфлікти і характери тощо.

Що ж до твору В. Положія «Жив-був Іван», то він нам видається класично вибудованою повістю з локальним типом сюжету, однією з ознак якого є одноподієва сюжетна основа – сімнадцятирічного хлопчину Івана Колотюка суворі обставини воєнного часу змусили стати головою сільради – взяти на себе відповідальність за все, що відбувалося в селі, розшматованому суперечностями між радянською владою і іншими силами – бульбашівцями.

Це сьогодні історики намагаються розібратися в складних політичних процесах, що відбувалися зокрема на волинських землях, а тоді, коли В. Положій писав свою повість, усе було, здавалося, чітко і зрозуміло: з одного боку, справедлива радянська влада, з другого – її відверті вороги, бандити. Час усе розставить по своїх місцях. Але значущість повісті В. Положія в тому, що вона про наш народ і його багатостраждальну історію, про молодого голову сільради Івана Колотюка, який віддав своє життя в ім'я людей.

Повість, як відомо, не в змозі охопити життя в цілому, у всьому розмаїтті його зв'язків і проблем. Тому вона особливо вимоглива у виборі життєвих подій для створення своєї моделі світу. Як правило, повість вибирає одну подію чи певний період людського життя, «підтягуючи до нього все, що було в минулому» (Л. Якименко). У повісті «Жив-був Іван» уже сама назва вказує на те, що у творі постане історія життя звичайної людини (це актуалізується вибором імені героя), а фольклорна (казкова) алюзія («жив-був») підкреслює узагальненість, типовість життєвого матеріалу і характеру героя, що став предметом художнього осмислення.

М. Жулинський у вищезгаданій статті писав про те, що при бажанні повість В. Положія «можна жанрово означити оповіданням» [4, с. 51], аргументуючи свою думку тим, що твір невеликий за обсягом. Додамо до цього й конденсованість письма, економність кожного слова, сувору чоловічу стриманість у творенні характерів і ситуацій (чого варта одна-єдина ретроспекція, що «відси-

лає» читача до минулого Івана: «□ Батька нема. Ще до возз'єднання вмер. Надірвався в лісі. Мати та я, ще брат менший, десять літ... Таке хазяйство: ні корови, ні свині, курей пара та собака. Городом живемо...» [5, с. 124]). І все ж на наше переконання, «Жив-був Іван» □ це «прозора» щодо жанрової характеристики повість, у якій ознака об'єму не є визначальною, бо об'єм, як відомо, □ це категорія не лише кількісна. Важливим тут є вибір письменником вихідної позиції, з якої розвивається твір того чи іншого жанру. Повість, як правило, починає не з першопричини речей, не із загального стану життя і людських діянь, а із суперечностей, що гостро проявляються в різних сферах життя і свідомості людини. У повісті з характерною для неї однолінійною сюжетною структурою, обмеженим вибором подій наскрізна (хай навіть на дуже вузькому часовому відтинку) суперечність, нерідко різка, оголена, значною мірою компенсує цю обмеженість за рахунок, так би мовити, сильних ударів.

Прикметною ознакою локального типу сюжету повісті «Жив-був Іван» є однолінійність розвитку, сконцентрованість авторської уваги в основному на осмисленні локальних життєвих суперечностей, що вкладаєні у відповідний просторово-часовий формат.

Дія в повісті В. Положія обмежена кількома днями, часові маркери яких чітко означені на початку окремих розділів (повість композиційно складається із 13-ти розділів, приблизно однакових за об'ємом, у яких логічно послідовно викладається та чи інша ситуація): «...Другого дня Іван зранку пішов до сільради – служба є служба...» [5, с. 131], «...Дядько Тихін прибіг до Івана ще й на світ не благословлялося...» [5, с. 153], «...Іван повертався додому пізно...» [5, с. 161] (Підкреслення моє – Н.О.).

Власне початок твору (I розділ) асоціюється з іншою сферою – судово-слідчою, де строго зафіксований, задокументалізований конкретний факт: «...Голову Мазурівської сільради Павла Івановича Штика було вбито 22 вересня 1944 року о 4-й годині пополудні...» [5, с. 120]. Зміст кожного наступного розділу «виліплений», стиснутий, насичено-небагатослівний, наприклад: у першому – вбивство голови сільради, колишнього фронтовика Павла Штика, у зв'язку з цим приїзд у село співробітника держбезпеки лейтенанта Артамонова й інструктора райвиконкому Процюка, їхня розмова в сільраді із секретаркою Марією, у якої «...на лобі червоний, певне, осколочний шрам...» [5, с. 122] і яка припадає на праву ногу, детальний опис приміщення сільради – реалії доби, прийняття рішення поставити головою сімнадцятирічного Івана Колотюка, який «помагав» Штику («...То коня на лузі піймає, то хати обійде, коли голова посилав, переписував дещо...» [5, с. 123]), власне розмова з хлопцем, від'їзд до райцентру і небезпека дороги («ляскіт кулемета» і голос «невідомого»). Другий розділ охоплює кілька вечірніх годин

того ж дня, про що скупі повідомляється на початку розділу: «...Іван тим часом був на вечорницях...» [5, с. 126]. Конкретизація «тим часом» акцентує увагу на одночасності подій, відтворених у цих двох розділах: там – лейтенант й інструктор на небезпечній дорозі, тут – щойно призначений головою сільради Іван у звичному для нього життєвому ритмі: незвичайний для нього день завершився, і він, як і годиться молодому хлопцю, пішов на вечорницю.

Характерною жанровою ознакою повісті є її відкриті фінали, що сприяє не тільки художньому узагальненню певних аспектів світосприйняття героїв, життєвих проблем і ситуацій, результатів пошуку вирішення актуальних питань, а й розглядаються як вираження авторського погляду на світ, морально-етичних уявлень суспільства, залучають читача до співтворчості, співпереживання.

В. Положія після журнальної публікації своєї повісті «Жив-був Іван» продовжував працювати над текстом, відточуючи кожне слово, шліфуючи, відшукуючи якісь нюанси, яких спочатку не помітив. На питання, чим же викликані були численні зміни, внесені автором правки, доповнення, поява цілого розділу тощо, Таїсія Шаповаленко у приватній розмові зауважила, що письменник не любив, коли правив текст редактор, для нього важливим було самому вдосконалювати свій текст, у який він завжди вкладав частинку себе. Уникнути багатослів'я, сконденсувати фразу, новелістично уявити, огранити її (як-от, наприклад, додане в перший розділ речення «...Бо кінь, як і голова, був у Мазурах один...» [5, с. 120], якого не було в журнальному варіанті), зробити зримою, правдивішою ту чи іншу ситуацію і т.д. □ очевидно, для цього правив свої тексти Віктор Положія. З такою ж метою, мабуть, він і змінив фінал повісті. У дебютній публікації автор залишив за читачем вирішення питання щодо правомірності появи у фіналі твору лейтенанта Артамонова із загоном і вчительки Ірини Ластовецької, котрі поспішали на допомогу Іванові, якого бандити вирішили покарати на смерть.

Залучаючи читача до співтворчості, автор чітко формулював свою позицію: дії лейтенанта Артамонова і вчительки варто швидше розглядати не як структурний елемент реальної ситуації фіналу, а як певну умовність, необхідну для глибокого розкриття результату розвитку характеру Івана Колотюка – його громадянської зрілості. У стані граничного напруження внутрішньої роботи думки герої гостро усвідомлює свою єдність з народом, радянською владою, представниками якої є Артамонов й Ірина Ластовецька. Саме їх бачить юний голова сільради в останню хвилину свого життя.

На наш погляд, автору потрібна була не стільки сюжетна вмотивованість, підготовленість такої ситуації, можливо, вона умовна, і лейтенант із загоном, і вчителька з'являються лише в запаленій свідомості Івана. В. Положія прагнув осмислити мужній вчинок юнака як соціальне узагальнення,

внутрішньо обумовлюючи його відтворенням рівня свідомості мешканців села, для яких влада асоціювалася з особистістю голови сільради – спочатку сурового і справедливого Павла Штика, який загинув від рук бандитів, а потім – молодого хлопця Івана Колотюка.

У пізніших виданнях повісті В. Положій узагалі прибрав цю ситуацію, залишивши фінал твору таким же відкритим: «...Усі примовкли. Іван мав говорити. Він поклав лимонки на стіл, прикриваючи долонями, і як запали спрацювали, ляснувши, різко відкинувся спиною до стіни, закривши обличчя руками» [5, с. 178].

Автор відмовився в характеристиці героя в цій межовій ситуації вибору від невласливої хлопцю невласне прямої мови («...Любий мій! (Іван про Артамонова – уточнення моє – Н.О.) Ганяв банду Поліссям, а на хвіст наступаєш у Мазурах! Сама доля підказала тобі, що бульбашці зберуться в неділю на Дубах, а в селі, певно, шепнули, що й

Голова туди подався, і невідано-негадано, як оця дивна, незрозуміла, недосяжна Ірина з'явилася тут, наче птаха, що шукає гніздо?!» [6, с. 49]) і закінчив твір реалістично правдиво – так, що читач справді повірив у велику мужність героя, його готовність прийняти смерть в ім'я людей.

Таким чином, визначальною жанровою прикметою повісті В. Положія «Жив-був Іван» є її локальний тип сюжету, зосередженість на одному конфлікті. Його основу складає моральний вибір, що реалізується як у характері фіналу, морально-психологічному пафосі твору і відображає не конкретну рису характеру героя, а принципово важливий етап його розвитку. Просторово-часова організація повісті пов'язана з часом випробування, перелому, драматизацією характеру. Сконцентрованість художнього часу навколо однієї події, що стало серйозним випробуванням у житті героя, дозволяє стверджувати певну близькість повісті до жанрових форм малої прози.

Література

1. Баранов В. Жив-був Положій / Віктор Баранов // Київ. – 2004. – № 7-8. – С. 113 – 114.
2. Боротьба нового і старого чи витіснення національного? (Постмодернізм – український варіант сьогодні й завтра [учасники полілогу В. Дончик, Д. Дроздовський, П. Іванишин]) // Слово і час. – 2008. – № 6. – С. 16 – 34.
3. Дончик В. Якщо з позицій національних і конструктивних (нотатки з приводу) / Віталій Дончик // Слово і час. – 2008. – № 9. – С. 30 – 45.
4. Жулинський М. Твір молодого автора розглядає Микола Жулинський / М. Жулинський // Вітчизна. – 1979. – № 2. – С. 49 – 51.
5. Положій В. Жив-був Іван / Віктор Положій // Положій В. Останнього рядка початок: [Романи. Оповідання. Есеї. Спогади. Поезії.]. – Суми: Університетська книга, 2009. – С. 120 – 178.
6. Положій В. Жив-був Іван / Віктор Положій // Вітчизна. – 1979. – № 2. – С. 19 – 49.
7. Ткаченко А. Мистецтво слова: [Вступ до літературознавства] / А. Ткаченко. – К.: Правда Ярославічів, 1998. – 448 с.
8. Шкляр В. Передмова / Василь Шкляр // Положій В. Останнього рядка початок: [Романи. Оповідання. Есеї. Спогади. Поезії.]. – Суми: Університетська книга, 2009. – С. 4 – 7.
9. Карпенко Ю. Вышла в свет книга, приуроченная к 5-летию со дня смерти писателя Виктора Положія: [Электронный ресурс] / Ю. Карпенко // Панорама. – 2009. – 24 сентября. – Режим доступа: <http://rama.com.ua/modules/AMS/article.php?storyid=7774>

Стаття надійшла до редакції 16.03.2011